

In het laatste deel 'Eindbalans' wordt de biografische draad, in 1914 afgebroken, weer opgevat en minder uitvoerig voortgezet voor de jaren na 1931. Toch komt in dit derde deel nog Wibauts actie tegen het wetsontwerp-De Geer van 1929 - dat een eind zou maken aan de gemeentelijk financiële zelfstandigheid - ter sprake, evenals zijn werk in internationaal gemeentelijk verband.

Uit deze korte weergave van de inhoud blijkt dat de schrijver m.i. niet geheel geslaagd is in het geven van een vaste structuur. Hij lijkt op twee gedachten te hinken: een biografie te schrijven van Wibaut en de socialistische gemeentepolitiek van Wibaut weer te geven. Misschien is dit de oorzaak dat de schrijver slechts incidenteel toekomt aan een analyse en waardering van Wibauts opvatting van democratie in verband met zijn socialisme. Om enige voorbeelden te noemen, in Wibauts stellingname binnen de partij tussen 1905 en 1909 tegenover een zijns inziens ondemocratisch optreden van Troelstra, kan men vinden wat hij onder democratie verstaat. Later is dit het geval in Wibauts verzet tegen 'Nieuwe Organen' (1931) een geschrift dat de uitwerking bevatte van Troelstra's politieke systeem voor een toekomstige socialistische maatschappij. Niet het belang van de producenten maar dat van de consumenten behoorde volgens Wibaut op de eerste én de tweede plaats te komen. Ook is een gevoel voor democratie aanwezig in Wibauts ideeën over medezeggenschap - uiteindelijk kwam hij tot de conclusie dat ook werknemers van een bedrijf in de leiding daarvan betrokken moesten worden. Wellicht speelde zijn democratische overtuiging mede in zijn polemieken met de president van de Nederlandse Bank, Vissering, in 1924. Wibaut wees een bevoogding van de gemeentelijke leningspolitiek door de Nederlandse Bank met een niet op democratische wijze tot stand gekomen bestuur, vierkant af. Tenslotte vond ook Wibauts felle verzet tegen de plannen van De Geer in 1929 zijn grond in enig wantrouwen tegen de centrale en centraliserende overheid. Wibaut dacht en handelde 'municipaal', niet zozeer gouvernementeel.

Borrie heeft een boeiende bijdrage tot de geschiedenis van de SDAP en de stad Amsterdam gegeven. Hét aanhangsel met een uitgebreid notenapparaat, een chronologie van Wibauts leven in breder verband, de bibliografie van tijdschriftartikelen van Wibaut - jammer genoeg ontbreekt een aparte lijst van gebruikte literatuur - geeft veel nuttige informatie. De bijlagen: een brief van Wibaut aan de jonge Albarda uit 1898, de gemeente-programma's van de SDAP vanaf 1897 tot en met een urgentie programma voor Amsterdam van vier partijen uit 1929, de lijst van burgemeesters en wethouders tussen 1914 tot 1931 en een handschriftanalyse van Mevr. E. van Hall-Nijhoff zijn interessante toegiften. Een samenvatting in het Frans en een naam- en zaakregister sluiten het boek af. De vele illustraties en een prettige druk getuigen van de zorg die aan het werk besteed zijn.

In de laatste jaren eerde de stad Amsterdam Wibaut door een straat naar hem te noemen en door het oprichten van een standbeeld.

J. M. WELCKER

M.-G. HAUPT, *Der ' ' Arbeitseinsatz der belgischen Bevölkerung während des zweiten Weltkrieges* (Doctoraal proefschrift; 1970, Bonn, 238 blz.)

In tegenstelling met Nederland, waar de arbeidsinzet door het omvangrijke werk van B. A. Sijes reeds volledig beschreven werd, is er over de Duitse arbeidspolitiek in België - zoals trouwens over de bezetting in het algemeen - vrijwel nog niets verschenen. De artikelen in het eerste nummer van de *Bijdragen tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog* en de publicatie van F. Selleslagh zijn immers slechts een verre aanloop tot een diepgaande studie.

Het doctorale proefschrift van M. G. Haupt is dus in feite de eerste studie over de arbeidsinzet in België. Spijtig genoeg heeft de auteur zich noodgedwongen moeten beperken tot de Duitse bronnen, gezien de Belgische oorlogsarchieven nog steeds niet opengesteld zijn. In hoofdzaak was het onderzoek gericht op de 'Tatigkeitsberichte' van de Militarverwaltung, waarvoor Haupt gebruikmaakte van de Amerikaanse microfilmen van Alexandria. Verder raadpleegde hij in het Bundesarchiv te Koblenz en in het Militararchiv te Freiburg de documenten van het Reichsarbeitsministerium, het Reichsministerium für Rüstungs- und Kriegsproduktion en de Rüstungs-Inspektion Belgien/Nordfrankreich. Tenslotte steunde hij ook op enkele verslagen uit het privé-archief van Professor Petri, die overigens als promotor fungeerde. Haupt is zich gezien de beperkte omvang van het bronnenmateriaal terdege bewust van het feit, dat zijn werk slechts een eerste benadering van het onderwerp kan zijn.

Het eerste deel van het proefschrift behandelt hoofdzakelijk de organisatie van de vrijwillige arbeidsinzet, die door de Duitse overheid vanaf de eerste bezettingsweken gepropageerd werd. Haupt situeert dit feit in het raam van de economische malaise, die zich na de exodus van mei 1940 in België voordeed. De motieven, die tot de hervatting van de economische activiteit van Belgische zijde geleid hebben, worden juist maar onvoldoende genuanceerd weergegeven. Dat het Belgische Rijksarbeidsambt volledig in de Duitse arbeidspolitiek was ingeschakeld, wordt herhaaldelijk in de 'Tatigkeitsberichte' benadrukt, maar de auteur houdt er onvoldoende rekening mee, dat deze verslagen een verantwoording en een zelfverdediging waren van de Militarverwaltung tegenover de Duitse centrale instanties. Aansluitend bij het overzicht van de werving voor Duitsland worden de inspanningen weergegeven, die van Duitse zijde ondernomen werden om de Belgische sociale wetgeving naar Duits model te reorganiseren. Deze pogingen mislukten op het vlak van de algemene ziekteverzekering en de werkloosheidsvergoeding wegens het verzet van de Belgische secretarissen-generaal en het patronaat. Tenslotte toont Haupt aan, dat de Duitse loonpolitiek in België op stabilisering gericht was, ondanks het feit dat de Duitse overheid in Brussel er van overtuigd was, dat deze doelstelling gezien de voortdurende prijsstijging niet gerechtvaardigd was. Een belangrijk symptoom van het groeiend conflict tussen Berlijn en Brussel is het feit, dat de Gruppe VII, belast met arbeid en sociale zaken, zich langzamerhand uit de Wirtschaftsabteilung loswerkte en onder rechtstreekse leiding van Sauckel de arbeidsinzet in een richting stuwde die door de Militarverwaltung niet gewild werd.

In een tweede deel behandelt Haupt de verplichte tewerkstelling van Belgische arbeiders. Zoals voor de vrijwillige arbeid beperkt hij zich ook hier vrijwel uitsluitend tot het institutionele aspect. Van de reacties tegen de deportaties worden enkel de tussenkomsten van Koning Leopold en Kardinaal Van Roey vermeld, maar met geen woord wordt er gerept over de heftige protesten van de secretarissen-generaal. Nochtans blijkt uit de 'Tatigkeitsberichte', dat de houding van deze ambtenaren voor de Militarverwaltung van uitzonderlijk belang was. Dat de auteur verder de secretarissen-generaal niet weet te situeren is niet verwonderlijk, gezien ook op dit vlak de historische gegevens nog moeten samengebracht worden. Talloze technische details bewijzen, dat Haupt de archieven grondig doorgenomen heeft, maar anderzijds doen er zich toch storende fouten in zijn proefschrift voor. Hij beweert o.a. dat Verwilghen na zijn ontslag als Secretaris-generaal van het Ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg vervangen werd door Leemans. Een nauwkeurige lezing van de 'Tatigkeitsberichte' maakt nochtans duidelijk, dat dit wel de wens was van de Militarverwaltung, maar dat deze niet in vervulling ging. In het kantwit van de verplichte arbeid brengt Haupt enkele gegevens aan over de Belgische Vrijwillige

Arbeidsdiensten, de Unie van Hand- en Geestesarbeiders, de Duitse omscholingsmethoden en de zgn. Sperrbetriebe. Bij eerst genoemde punten doet zich het ontbreken van gegevens uit Belgische bronnen sterk voelen.

Haupt heeft de verdienste, dat hij het stramien van de arbeidsinzet klaar heeft aangebracht. Hierdoor en ook door een gedetailleerd chronologisch overzicht van het Duitse bestuur in België heeft hij de taak van andere navorsers aanzienlijk verlicht. Dit proefschrift zou de Belgische instanties, die de bewaring van archieven onder hun competentie hebben, er moeten toe aanzetten ten spoedigste aan de Belgische historici de gelegenheid te geven om een aanvang te maken met de bezettingsgeschiedenis. Zo niet, dan zullen deze zich moeten beperken tot het aanvullen van de leemten in de studies van buitenlandse onderzoekers.

M. VAN DEN WIJNGAERT

J. A. A. VAN DOORN, W. J. HENDRIX, *Ontsporing van geweld. Over het Nederlands/Indisch/Indonesisch conflict* (Rotterdam: Universitaire Pers, 1970, xvii en 309 blz., f 14,90).

Dit boek heeft een merkwaardige voorgeschiedenis. Twee dienstplichtige militairen, deelnemers aan de laatste acte van Nederlands aanwezigheid als koloniale mogendheid in Indonesië, voelen, emotioneel gefascineerd door het geweld om hen heen en intellectueel geïnteresseerd in de realiteit van de 'kleine oorlog', de behoefte tot afstand nemen. Zij stellen een systematische vragenlijst op, met behulp waarvan zij de 'incidenten' waarmee zij in aanraking komen zo nauwkeurig mogelijk vastleggen.

Teruggekeerd in Nederland doen zij een poging, dit materiaal in een boek te verwerken, maar door allerlei oorzaken loopt dit op niets uit. Het project verdwijnt naar de achtergrond, en eerst de omstreden televisieuitzendingen uit de eerste helft van 1969 over door Nederlandse militairen in Indonesië begane oorlogsexcessen doen hen besluiten, het werk te voltooien.

Het doel van de thans verschenen sociologisch-historische studie is het verschijnsel van geweldaanwending en geweldsexces te analyseren en te verklaren. Begonnen wordt met een historisch overzicht van Indonesië tot 1950. Kernthema hierin is het begrip 'sociaal initiatief', dat vóór 1942 bijna geheel bij de Nederlandse groep lag.

Vervolgens komt aan de orde een analyse van de maatschappelijke belangen en belangengroepen in het historisch proces van de dekolonisatie. Goed sociologisch gedacht gaan de schrijvers op zoek naar de 'dragende groepen' van de koloniale samenleving: groepen die grote collectieve belangen hebben en over een duidelijk mandaat beschikken. Als zodanig worden aangemerkt het bestuur, het bedrijfsleven en het militaire apparaat, tesamen met de beeldende term 'koloniale troika' aangeduid. In de periode 1945-1950 is het vooral de militaire groep die gaat domineren. Het KNIL weet de KL ideologisch en technisch aan zich te assimileren. Het aldus gesterkte militaire paard wordt de koploper in het koloniaal conflict, op de voet gevolgd door de ondernemers. Het bestuurlijk paard lijkt achter de slee gebonden moeizaam mee te hinken.

Het is goed, hier enige kanttekeningen te plaatsen. De driedeling is zinnig, voor zover hiermee tot uitdrukking wordt gebracht dat in ieder van deze groepen het Nederlands/Nederlands-Indisch element domineerde en dat hiermee de voornaamste pijlers van het koloniaal bestel - van Nederlandse kant - aangeduid zijn. Bestuur en leger beschikken elk over een door het moederland verleend mandaat: het een bestuurt, het ander bewaart de orde, voor zover dat geen politietak is, en verdedigt het territorium naar buiten. Het is evenwel de vraag of hiermee ook verschillende belangengroepen zijn ontstaan.